

ВПЛИВ СТРАЙКОВОГО РУХУ НА ОРГАНІЗАЦІЮ ВУГЛЕВИДОБУТКУ У ДОНБАСІ (1914-1917 рр.)

Висвітлено вплив страйкового руху на організацію видобутку вугілля Донбасу в роки Першої світової війни. Визначено, що страйковий рух шахтарів набрав найбільшого розмаху у 1916-1917 рр., коли відбулося загострення соціально-побутових проблем, що створило ґрунт для діяльності антиурядових організацій. Стверджується, що поширення страйкового руху призвело до певних змін у організації роботи гірничо-видобувних підприємств із залученням до роботи нових контингентів працівників, які до того часу не допускалися до масштабного виконання гірничих робіт.

Ключові слова: Перша світова війна, промисловість, вугілля, страйковий рух, робітники.

Синявская Л. И.,
Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого,
г. Черкассы, Украина

ВЛИЯНИЕ ЗАБАСТОВОЧНОГО ДВИЖЕНИЯ НА ОРГАНИЗАЦИЮ УГЛЕДОБЫЧИ В ДОНБАССЕ (1914-1917 гг.)

Освещено влияние забастовочного движения на организацию добычи угля Донбасса в годы Первой мировой войны. Определено, что забастовочное движение шахтеров набрало наибольшего размаха в 1916-1917 гг., когда произошло обострение социально-бытовых проблем, что создало почву для деятельности антиправительственных организаций. Утверждается, что распространение забастовочного движения привело к определенным изменениям в организации работы горно-добывающих предприятий с привлечением к работе новых контингентов работников, которые до того времени не допускались к масштабному выполнению горных работ.

Ключевые слова: Первая мировая война, промышленность, уголь, забастовочное движение, рабочие.

Syniavska Larysa,
Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University,
Cherkasy, Ukraine

THE IMPACT OF THE STRIKE MOVEMENT ON THE ORGANIZATION OF COAL MINING OF THE DONBASS (1914-1917)

Highlighted the influence of the strike movement on organization of coal mining of the Donbass during the First World War. Determined that the miners strike movement gained the largest scale in the years 1916-1917, when there was an aggravation of social and domestic problems that created the ground for the activities of anti-government organizations. The most active in this case was the Bolshevik Party, which is receiving financial assistance from Germany, actively contributed industry collapse of the Russian Empire. It should also be noted that it was in 1916 the Allies refused to offer opponents of a peace agreement, and some researchers believe that the reason was to bring Russia out of the war with revolutionary upheaval.

It is alleged that violent resolution of disputes between workers and industrialists often did not provide the possibility of restoring full operation of enterprises, as part of the workers, including skilled eliminated from work in connection with the arrests, sending to the army or the use of lockouts. Providing mining enterprises employees, starting with 1916, was due to the involvement of representatives of the so-called «yellow race» arriving for work on clearly defined terms of bulk. Also widely used work of prisoners of war. It has been shown that the spread of the strike movement has led to some changes in the organization of mining companies from taking on new contingents of workers, who by that time were not allowed to perform large-scale mining.

Key words: First World War, industry, coal, strike movement, the workers.

Перша світова війна виявилася більш тривалою, аніж прогнозувалося до її початку, і продемонструвала надзвичайну важливість виробничих потужностей для забезпечення зростаючих потреб фронту у бойовому спорядженні. Безперебійна робота промислових підприємств, сільськогосподарських об'єктів та транспорту, опалення приміщень потребували надійних джерел енергії, одним з яких виступало вугілля. Вагомим аспектом забезпечення споживачів мінеральним паливом ставала стабільна робота гірничо-видобувних підприємств, яка, серед іншого, не могла бути забезпечена в умовах посилення страйкового руху. Уникнення страйків або обмеження їх масштабів ставало одним із стратегічних завдань, пов'язаних із забезпеченням постачання вугілля споживачам. У літературі радянських часів наголошувалося на важливості страйкового руху у середовищі шахтарів для загального піднесення «революційної свідомості» пролетаріату України [1, с. 353]. Виступаючи за поразку своєї країни у світовій війні, більшовики ототожнювали кроки із розладнання роботи промислових підприємств із етапами боротьби за владу, наголошуючи на важливості максимального збідніння народних мас для посилення незадоволення існуючим урядом. Тому у сучасних публікаціях їх діяльність розцінюється як робота на користь Німеччини та її союзників, оплачена їхніми коштами. На основі широкого кола різних джерел доводиться співпраця більшовицьких організацій із німцями з метою послаблення Російської імперії і виведення її з війни на боці Антанти [2, с. 34-43]. Подібна небезпека з боку деяких організацій, що виступали за повалення самодержавства, передбачалася на початку війни працівниками Департаменту поліції різних рівнів.

Вже 2 вересня 1914 р. Департаментом поліції було видано цілком таємний циркуляр начальника губернських жандармських управлінь. У цьому документі наголошувалося, що висновки про припинення революційного руху з початком війни залишалися помилковими. Розшуковим органам наказувалося посилити роботу у справі протидії «руйнівним антидержавним силам». При

цьому підкреслювалося, що особливої уваги заслуговує діяльність сил, пов'язаних із партією кадетів, яка розглядалася як «керуючий революційний елемент», що спрямовував роботу партій соціал-демократичного та есерівського напрямку, які вважалися революційною армією [3, арк. 1-5зв.].

Серйозну стурбованість Департаменту поліції в роки війни викликала можливість широкого розповсюдження революційних ідей в армії у зв'язку із призовом та мобілізацією на посади офіцерів і чиновників «неблагонадійних осіб». У циркулярі від 28 березня 1915 р. Департамент поліції наказував жандармам «з метою убезпечення військового середовища від згубного впливу неблагонадійних елементів» інформувати військове начальство про всіх таких осіб. Цей же циркуляр зобов'язував органи політичної поліції здійснювати нагляд за безліччю добродійних товариств, комітетів, лікувальних установ, що виникали у той час. Головним завданням жандармів залишався політичний розшук, боротьба із революційним та національним рухами, зокрема тактика розшуку постійно вдосконалювалася. Департамент поліції вже не обмежувався «спостереженнями» за антиурядовими організаціями й їх «ліквідаціями», а віддавав перевагу їх підриву зсередини, широко використовуючи свою агентуру, викриваючи антиурядові цілі учасників революційних організацій та підриваючи авторитет їх керівників. Широко використовувалося зовнішнє спостереження та провокації. До того ж, досить часто пересічні робітники пропонували свої послуги жандармським офіцерам, і найчастіше у якості мотиву виступала грошова винагорода. Нерідко мотивом виступала помста за заподіяну образу, коли одні працівники повідомляли про антиурядові вчинки інших [4, с. 143]. Відображенням такої тактики стали циркуляри Департаменту поліції від 16 вересня 1914 р. і 10 січня 1915 р., у яких від місцевих органів політичної поліції вимагалася забезпечення роз'єднання різних соціал-демократичних груп.

Однією із обставин, яка впливала на поширення страйкового руху в Російській імперії, був яскраво виражений пріоритет

регіональних цінностей у середовищі пересічних жителів.

Для частини робітників робота шахтарями розглядалася як сезонна, покликана зміцнити фінансове становище для подальшого повернення на роботу у сільське господарство. Інші шукали у роботі на шахтах засіб уникнути призову до діючої армії, що зумовлювалося можливістю роботи у вугільній промисловості для військово-зобов'язаних. Водночас не варто забувати, що значна частина суспільства прагнула перемоги Російської імперії у війні. Про ставлення народу до війни свідчило успішне здійснення мобілізації. На її початку практично повністю припинилися страйки. Але для більшості пересічних громадян причини і цілі війни залишалися незрозумілими. Утворена шляхом збройних завоювань імперія не могла запропонувати населенню інших ідеологічних постулатів, окрім єдності на основі збереження монархії та возвеличення православ'я. І якщо релігійний чинник тривалий час залишався одним із факторів, який утримував частину населення (особливо у сільській місцевості) від антиурядових виступів, то збереження монархії викликало все більше незадоволення серед представників різних суспільних верств. Регіональна ідентичність, неграмотність, байдужість, за свідченням британського воєнного аташе полковника Нюкса, поставали на перешкоді формуванню свідомого патріотизму, здатного зміцнити дух перед видовищем тяжких втрат [5, с. 31-32]. Відсутність освіти, елементарних історичних знань робило більшість мешканців Російської імперії байдужими до національних цінностей і цілей Росії, поки ворог не загрожував рідному селу, більшість жителів не відчували до нього ворожості, сприймаючи себе передусім як жителів певної місцевості, а не Російської імперії [6, с. 297].

Варто додати, що у середовищі неросійських народів ця байдужість була ще більшою, а «національні прагнення» росіян нерідко розцінювалися як політика русифікації [7]. Крім того, регіональна ідентичність протягом тривалого часу посилювалася завдяки нерозвинутості транспортних шляхів сполучень. Значна частина селян ніколи не залишала свого села чи району, чий інтереси

ставали найбільш важливими для місцевих жителів. Таке сприйняття навколишнього світу у багатьох випадках автоматично переносилося на «рідне» підприємство у випадку, коли економічні причини змушували селян змінювати місце проживання чи роботи. «Місцеві інтереси» залишалися найбільшими чинниками мотивації діяльності жителів Донбасу, а революційна агітація, за визнанням самих учасників революційного руху, не мала протягом тривалого часу великого впливу на території Донбасу.

Але без усвідомленого патріотизму і свідомої віри у необхідність збереження Російської імперії більшість пересічних людей в умовах війни поступово схилилися до природного егоїзму. Вже у 1916 р., як свідчили дані поліції, їх гнів спрямовувався не на багатіїв, а на саму особу імператора [8, с. 340]. Такі настрої забезпечували можливість руйнівної революційної пропаганди. Не варто також скидати з рахунку, що страйковий рух залишався одним із засобів послаблення та розладу промисловості Російської імперії, у чому були зацікавлені як її противники, так і частина союзників. Економічні труднощі і слабкість усвідомленого патріотизму у малоосвічених нижчих верствах суспільства Російської імперії призвели у 1915-1916 рр. до зростання незадоволення побутовими труднощами, у яких часто звинувачували уряд і особисто царя. Найбільшої гостроти набула проблема забезпечення населення продуктами харчування.

Успішність організації страйків в Донбасі у переважній більшості випадків залежала від відповідності особистого рівня добробуту місцевих працівників їхнім уявленням про нього та організації роботи і оплати праці на підприємствах. А тому безпосередньою причиною поширення страйкового руху у гірничо-видобувній промисловості ставали конфлікти між робітниками і підприємцями, які ґрунтувалися на невідповідності обсягів виконаної працівниками роботи й оплатою праці. Саме вони стали причиною певного поживлення страйкового руху в гірничо-видобувній промисловості у 1915 р. Так, наприкінці березня – на початку квітня 1915 р. страйки охопили понад 20 шахт Слов'яносербського повіту, на яких працювало близько 14 тис. осіб. Цей страйк

викликав відповідну реакцію з боку урядових кіл. Міністерство торгівлі і промисловості надіслало катеринославському губернатору телеграму, в якій вимагалось припинення страйкового руху у зародку, що й було зроблено. Вимоги шахтарів про підвищення заробітної плати та покращення умов життя у цьому випадку задоволені не були. У травні 1915 р. на території Донбасу страйкували робітники Горлівської шахти № 8 і Лідіївської копальні Маріупольського гірничого округу. Проте впродовж 1915 р. страйковий рух не справив суттєвого впливу на організацію вуглевидобутку в Донбасі. Загроза для робітників бути відправленими на фронт та відносно стабільне забезпечення їх продуктами харчування були важливим стимулом продовження роботи, особливо з огляду на поширення чуток про важкі наслідки катастрофи російських військ у Галичині.

Становище змінилося впродовж 1916 р., коли покращення постачання армії військовим спорядженням забезпечувалося в умовах зниження рівня життя населення Російської імперії. Варто наголосити, що частина страйків була організована на кошти німецьких спецслужб, зацікавлених у послабленні економіки Російської імперії. У секретних повідомленнях розвідок Воєнних округів йшлося про організовану агентурну роботу агентів німецької розвідки, які, користуючись проблемами у постачанні продовольства та товарів першої необхідності, розпалювали антиурядові настрої у середовищі робітників з метою спонукати їх до страйку. Зокрема, такі дії фіксувалися в основному на стратегічних підприємствах, що виконували військові замовлення [9, арк. 43]. В організації страйків все частіше стали брати участь так звані «професійні революціонери», які набували досвіду у цій справі шляхом участі у страйковому русі у різних регіонах держави.

Така діяльність становила певну загрозу для успішності дій російської промисловості, а тому державні органи Російської імперії різного рівня намагалися всілякими засобами завадити поширенню страйкового руху. Одним із заходів подібного спрямування стала координація роботи різних міністерств у сфері припинення і попередження робітничих страйків. Відповідне рішення було прийняте за представленням міністра

внутрішніх справ 7 лютого 1916 р. Ним вказувалося на важливість моніторингу політичних настроїв робітників, особливо зайнятих на гірничо-видобувних підприємствах. З цією метою начальники підприємств зобов'язувалися співпрацювати у цьому напрямі з начальниками дільниць, представниками гірничої інспекції та місцевої адміністрації. Встановлювався особливий нагляд за появою на підприємствах агітаторів, які закликали до припинення роботи, або за розповсюдженням друкованої продукції відповідного змісту. Особи, які підбурювали робітників до участі у страйках, мали бути терміново притягнені до відповідальності. У випадку реальної загрози початку страйку представники місцевої адміністрації повинні були швидко налагодити контакт із найбільш впливовими робітниками з метою визначення їх вимог та можливостей їх задоволення. Висувалася вимога віддання переваги мирному вирішенню спірних питань між робітниками та адміністрацією, а у випадку початку страйку – мав бути призначений день виходу робітників на роботу. Всі робітники мали бути попереджені, що у випадку ухилення від виходу на роботу у призначений термін, вони будуть притягнені до відповідальності. До того ж, робітники, які були призвані по мобілізації й отримали відстрочку через виконання службових обов'язків на підприємствах, отримували попередження про їх відправку до діючої армії. Повідомлення про всі вжиті заходи для боротьби із робітничими страйками мали бути оприлюднені адміністрацією у найкоротший термін [10, арк. 65-67].

Проте, не дивлячись на заходи з попередження страйків, уникнути їх у гірничо-видобувній промисловості не вдалося. У квітні-травні 1916 р. застрайкували донецькі шахтарі. Варто відзначити, що активну участь у підготовці виступу робітників взяли місцеві організації членів більшовицької партії. Ретельність підготовки страйків відчувалася у масштабі діяльності більшовиків. У перших числах квітня на підприємствах Донбасу вони розповсюдили ряд листівок із закликами до боротьби проти самодержавства, промисловців та війни. Більшовики проводили численні робітничі збори та мітинги, використовуючи для цього

всі легальні можливості. У результаті 14 квітня 1916 р. застрайкували вуглекопи двох шахт Брянської кам'яновугільної копальні Луганського гірничого округу та Ірмінської копальні Алмазного гірничого округу. Вже 18 квітня до них приєдналися робітники Петрово-Мар'їнських і Варваро-польських шахт, Орлово-Оленівської, Кам'янської та Орловської копалень Алмазного гірничого округу, а також Ругченковських шахт товариства «Російський провіданс» Маріупольського гірничого округу. Загальна кількість страйкуючих досягла більше 20 000 осіб. Вони вимагали підвищення заробітної плати та поліпшення умов праці. У більшості випадків розмах страйків примусив підприємців задовольнити переважну частину вимог страйкуючих.

Найбільш масовим і організованим у квітні-травні 1916 р. був страйк шахтарів Горлівсько-Щербинівського району, над підготовкою якого багато попрацювали більшовики. Керував виступом робітників страйковий комітет, до складу якого увійшли М. М. Голдобін, С. І. Лапін, організатор відомого Морозовського страйку П. О. Мойсеєнко [11, с. 355]. Саме П. О. Мойсеєнко організував створення робітничих бойових дружин, завданням яких у той час було попередження страйкуючих про наближення поліції й організація спротиву проведенню арештів [12, с. 184-185].

26 квітня в Горлівку прибув катеринославський губернатор, який наголосив у виступі перед страйкуючими, що страйки організують німецькі шпигуни. Для протидії страйку було припинено роботу організацій, що видавали робітникам продукти харчування у борг, обмежено підвезення продовольства до місцевих базарів, за короткий час у розпорядження військового начальника було відправлено понад 1 000 робітників. Все це змусило працівників 11 травня відновити роботу. За даними начальника гірничого управління Півдня Росії, у Горлівсько-Щербинівському страйку брало участь 25 500 осіб [13, с. 356]. Гірничопромисловці відзначали, що особливо великі втрати вони зазнали саме внаслідок шахтарських страйків кінця квітня – початку травня 1916 р. На їхню думку, ситуацію певною мірою вдалося врятувати завдяки

встановленню особливих премій вибійникам за регулярний вихід на роботу протягом квітня 1916 р. [14, арк. 39] Економічні відносини між роботодавцями і працівниками тривалий час перебували в центрі уваги уряду. Починаючи з червня 1916 р., відділ промисловості констатував зростання протестних настроїв у середовищі робітників. Особливо поширеною були вимога підвищення заробітної плати в силу різкого зростання ціни на продукти харчування та промислові вироби в роки війни. У деяких випадках вдавалося уникнути страйків шляхом підвищення оплати праці (від 20 % до 40 %) [15, арк. 15-19]. Важливим повинно бути уважне ставлення до вимог працівників, із підкреслено шанобливим відношенням до них під час переговорів [16, арк. 40]. Але у багатьох випадках порозуміння досягнути не вдавалося. Конфлікти між працівниками і підприємцями виникали в основному тоді, коли керівництво не йшло навіть на найменші поступки.

Однією з причин поширення страйкового руху ставала різниця в оплаті праці однієї і тієї ж категорії працівників, які працювали на державних та приватних підприємствах. Можна відзначити, що у частині випадків на державних підприємствах, які виконували воєнні замовлення, рівень оплати праці був певною мірою вищим, аніж на приватних підприємствах. Ще у червні 1915 р. уряд Російської імперії визначив приватні підприємства, економічна діяльність яких могла б бути використана для виготовлення воєнного спорядження. Відділ промисловості за вказівкою міністра торгівлі визначив підприємства, на яких розміщувалися воєнні замовлення [17, арк. 4]. Як відомо, державні замовлення гарантували оплату за виконану роботу, що приваблювало підприємців, але ця привабливість, як не дивно, іноді виступала чинником скорочення виробництва. Справа в тому, що у середовищі робітників у травні 1916 р. поширювалися чутки, що страйки можуть призвести до переведення підприємств у державну власність із відповідним збільшенням оплати праці працівників. Страйки у такому випадку продовжувалися навіть тоді, коли погоджувальні ради вирішували всі спірні питання [18, арк. 38].

На думку міністра торгівлі і промисловості, частина страйків була спровокована застосуванням секвестру стосовно окремих підприємств. Накладення секвестру, як наслідок страйку, викликало у робітників переконаність, що таким чином вони отримують потужний засіб впливу на господарів підприємства. Переконаність полягала в тому, що достатньо страйкувати і не відступати у суперечках з промисловцями, як підприємство буде секвестрованим і переданим в управління казни із відповідним підвищенням оплати праці [19, арк. 303]. Для протидії цьому на страйкуючих підприємствах повідомлялося працівникам, що страйки в жодному разі не можуть бути підставою для переведення заводів до казенного управління, випадки викупу підприємств казною були спричинені не страйками, а виключно військовими міркуваннями. Особи, помічені у розповсюдженні провокаційних чуток, оголошувалися зрадниками, які прагнуть допомогти ворогам, що ведуть війну проти Російської імперії [20, арк. 39].

Водночас користуючись тим, що в умовах воєнного часу страйкувати стало набагато важче, власники й адміністрація підприємств збільшили робочий час (на багатьох підприємствах до 15 годин на добу), послабили увагу до охорони праці та техніки безпеки й почали «зміцнювати» трудову дисципліну збільшенням штрафів. На деяких підприємствах був оштрафований кожен другий робітник [21, с. 405].

Але й залучення військових підрозділів до придушення страйків вже у 1916 р. не завжди забезпечувало бажаний результат. Наприкінці 1916 р. солдати, яких відправляли для придушення безпорядків, у окремих випадках переходили на бік робітників. Частина робітників, яких у вигляді покарання за участь у страйках відправляли до діючої армії, віддавала перевагу дезертирству. До 1 січня 1917 р. на шляху до військових частин і безпосередньо із фронту дезертирували близько мільйону нижчих чинів. І навіть офіцери нерідко самовільно виїжджали до найближчих містечок на відпочинок. Розклад армії ставав однією із загроз існуванню Російської імперії.

Для протидії страйкам нерідко підприємці вдавалися до локауту. Для заміни звільнених

працівників, починаючи з 1916 р., почали активно залучатися так звані представники «жовтої раси», до складу яких у офіційних документах відносили китайців, корейців, японців. Крім них, Російська імперія вдалася також до залучення працівників-персів. Хоча впродовж певного часу діяла заборона щодо використання цих категорій працівників для виконання робіт на захід від р. Волги, поступово уряд змушений був її скасувати. Так, ще 30 липня 1915 р. Рада Міністрів прийняла рішення про залучення іноземних робітників: персів і представників «жовтої раси» до роботи у металургії та кам'яновугільній промисловості. А 15 січня 1916 р. рада прийняла рішення про залучення до роботи китайців. Імператор підписав відповідний указ 4 лютого 1916 р. Впродовж 1916 р. масштаби залучення до роботи представників «жовтої раси» було суттєво розширено. Зокрема, 15 березня 1916 р. було прийнято указ «Про умови застосування в Російській імперії праці представників жовтої раси». Згідно з документом, який був підписаний імператором 4 липня 1916 р., допускалося застосування за правим берегом р. Волги використання праці цієї категорії працівників у окремих випадках, узгоджених із МВС і Міністерством транспортних шляхів сполучень. Разом із тим, 26 квітня 1916 р. було прийнято рішення про пільговий допуск персів у межі Російської імперії у кількості до 100 тис. працівників. До того ж, вимогу про обов'язкову наявність у паспортах фотокарток скасували, але про використання персів на виконанні необхідних робіт потрібно було повідомляти місцевого губернатора. 27 вересня 1916 р. імператор підписав указ про зміну діючих правил допуску на роботу представників «жовтої раси». Їм дозволили працювати у всіх регіонах, за виключенням районів бойових дій, партіями не менше 1 000 осіб строком не менше 9 місяців. А 18 січня 1917 р. імператор підписав указ, що дозволяв їм роботу фактично без документів про реєстрацію особи. Практично китайці отримали можливість працювати за свідоцтвом із перерахуванням всіх працівників і вказаним місцем роботи, яке видавалося замість національних паспортів китайським старостам у місці відправки. Фактично

одночасно старостам видавалися квитки у зворотному напрямку, що мали б забезпечити можливість повернення китайців до місць виходу по завершенню роботи.

Китайські працівники, в основному, залучалися до виконання підсобних робіт по видобутку вугілля. Лише частина їх працювала вибійниками. Причиною такого становища було те, що продуктивність праці китайців-вибійників складала близько 70-80 % від зафіксованої у вихідців із російських та українських губерній [22, арк. 71].

Поруч із залученням китайців до виконання гірничих робіт збільшувалися масштаби залучення до роботи інших категорій працівників, які мали зменшити втрати, заподіяні страйками. Одними з таких категорій працівників ставали військово-полонені та військовозобов'язані. Вже на 1 вересня 1916 р. загальна чисельність робітників досягла 237 000, у тому числі військовозобов'язаних, які отримали відстрочку від призову до армії у кількості 104 600. Збільшилася також чисельність військовополонених, які працювали у сфері вуглевидобутку. Згідно із статистикою гірничопромисловців, кількість військово-полонених у вугільних копальнях у грудні 1916 р. досягла 72 000 чол. [23, с. 27].

У 1916 р. на багатьох підприємствах кам'яновугільної промисловості Донбасу відзначалося незначне залучення до виконання важких робіт (у нічний час та на підземних роботах) жінок та неповнолітніх працівників. Згідно із відомостями про кількість працівників і про використання жіночої та дитячої праці у нічний час та для ведення підземних робіт на підприємствах Юзівського гірничого округу, їх питома вага складала менше 1 % [24, арк. 3]. До кінця лютого 1917 р. загальна кількість робітників становила 291 686 осіб [25, с. 27-30]. Їхня праця дозволила поступово нарощувати обсяги видобутого вугілля, не дивлячись на збитки, завдані страйками.

Таким чином, страйковий рух шахтарів набрав найбільшого розмаху у 1916-1917 рр., коли загострення соціально-побутових проблем створило ґрунт для діяльності антиурядових організацій. Найбільш активною у цій справі виступила партія більшовиків, яка, отримуючи матеріальну допомогу з Німеччини, активно сприяла розвалу промисловості Російської імперії. Потрібно також відзначити, що саме у 1916 р. Антанта відмовилася від пропозиції противників про укладення мирної угоди, і деякі дослідники вважають, що причиною було прагнення вивести Росію з війни за допомогою революційних потрясінь. Тому також існує думка, що більшовицька партія отримувала допомогу на свою діяльність і з Англії також, принаймні з початку II з'їзду РСДРП (з'їзд, як відомо, проходив у Лондоні. А через деякий час сили більшовиків активно включилися у розгортання революції у 1905 р., коли ще тривала російсько-японська війна, у якій Англія виступила союзницею Японії), коли відбувся розкол на більшовиків і меншовиків.

Варто відзначити, що силове вирішення суперечок між робітниками і промисловцями часто не забезпечувало можливості відновлення повноцінної роботи підприємств, оскільки частина робітників, у тому числі й кваліфікованих, усувалася від роботи у зв'язку з арештами, відправкою до діючої армії чи застосуванням локаутів. Забезпечення гірничо-видобувних підприємств працівниками, починаючи з 1916 р., відбувалося за рахунок залучення до роботи так званих представників «жовтої раси», які прибували для виконання робіт на чітко встановлені терміни великими партіями. Також широко використовувалася праця військовополонених. Таким чином, поширення страйкового руху призвело до певних змін у організації роботи гірничо-видобувних підприємств і залучення до роботи нових контингентів працівників, які до того часу не допускалися до масштабного виконання гірничих робіт.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Історія Української РСР : у 8 т., 10 кн. / голов. редкол. : Ю. Ю. Кондуфор [та ін.]. – К. : Наукова думка, 1978. – Т. 4: Україна в період імперіалізму (1900-1917). – 532 с.

2. Хорошевский А. Ю. Тайны советской империи / А. Ю. Хорошевский. – Х. : Фолио, 2011. – 214 с.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (ЦДІАК України), ф. 365, оп. 2, спр. 166. – 184 арк.
4. Свиридович А. Записки жандарма / А. Спиридович. – К. : Книга Роду, 2008. – 207 с.
5. Кнох А. With the Russian army, 1914-1917 / А. Кнох. – London : Hutchinson, 1921. – Vol. 1. – 760 p.
6. История России. XX век : в 2 т. / отв. ред. А. Зубов. – М. : АСТ, 2009. – Т. 1: 1894-1939. – 1024 с.
7. Синявська Л. І. Русифікаторська політика російського самодержавства на території України у другій половині XIX – на початку XX ст. / Л. І. Синявська. – К. : АРТ-ЕК, 2005. – 176 с.
8. ЦДІАК України, ф. 575, оп. 1, спр. 766. – 46 арк.
9. Российский государственный архив экономики (РГАЭ), ф. 2305, оп. 1, д. 2. – 268 л.
10. Воспоминания П.А. Моисеенко. 1873-1923. – М. : Красная новь, 1924. – 214 с.
11. ЦДІАК України, ф. 896, оп. 1, спр. 1. – 176 арк.
12. ЦДІАК України, ф. 576, оп. 1, спр. 423. – 19 арк.
13. РГАЭ, ф. 2305, оп. 1, д. 175. – 328 л.
14. Литвин В. М. Історія України / В. М. Литвин. – К. : Наукова думка, 2009. – 750 с.
15. Климов А. До питання про соціальне та економічне становище робітників Донбасу й Придніпров'я в роки Першої світової війни / А. Климов, Н. Сердюк // Третій Міжнародний конгрес українців, 26-29 серпня 1996 р. – Х., 1996. – [Ч. II]: Історія. – С. 26-30.
16. Реєнт О. Перша світова війна і Україна / О. Реєнт, О. Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.

РЕЦЕНЗЕНТИ: *Верменич Я. В.*, д.і.н., проф.; *Тригуб О. П.*, д.і.н., доц.

© Синявська Л. І., 2014

Дата надходження статті до редколегії 30.01.2014